

Irma Pieper

Wat als een titel onvertaalbaar blijkt?

Over de titel *Rechter tussen twee vuren*

Irma Pieper (1965) studeerde Engelse taal- en letterkunde aan de Universiteit Utrecht (specialisatie Vertalen) en volgde Tsjechisch als bijvak aan de Universiteit van Amsterdam. Ze woonde enige tijd in Praag en begon in 1995 met het vertalen van Tsjechische literatuur. Tegenwoordig woont ze in Finland. Ze vertaalde eerder werk van Ivan Klíma, gevolgd door de romans van Karel Čapek. Haar meest recente romanvertaling is Rechter tussen twee vuren (Soudce z milosti), Klíma's epos over de dilemma's waarvoor een Praagse rechter zich gesteld ziet in communistisch Tsjechoslowakije. Deze vertaling stond op de shortlist van de Europese Literatuurprijs 2025. 'Wat als een titel onvertaalbaar blijkt?' verscheen eerder in de rubriek 'Vertalerstoelichting' op de website van athenaeumscheltema.nl.

Ivan Klíma (1931-2025) was een Tsjechische schrijver van romans, verhalen, toneel, reportages en essays. Zijn werk is vertaald in 29 talen. Hij was van dezelfde generatie als zijn bekendere landgenoot Milan Kundera, met wiens werk bepaalde overeenkomsten bestaan. Na de onderdrukking van de Praagse Lente in 1968 kon Klíma naar de Universiteit van Michigan voor een gastdocentschap. Hij had daarna met zijn gezin in de vs kunnen blijven, maar koos ervoor om naar Praag terug te keren. Hoewel het publiceren in eigen land hem tot de Fluwelen Revolutie van 1989 onmogelijk werd gemaakt, gedoogde het regime min of meer dat zijn werk het licht zag via de clandestiene pers (samizdat) of in buitenlandse vertaling. In 2002 ontving hij de Franz Kafka-prijs voor zijn biografie van Karel Čapek. Zijn memoires werden in 2010 onderscheiden met de Magnesia Litera.

Wat als een titel onvertaalbaar blijkt?

Over de titel *Rechter tussen twee vuren*

Een luguber liedje

‘Waarom wilde de uitgever het zo nodig beter weten dan de auteur?’ is een veelgehoorde uitroep wanneer een vertaald boek in het Nederlands onder een totaal andere titel op de markt wordt gebracht. Vaak spelen commerciële overwegingen hierbij een rol, maar er kan ook een vertaaltechnische reden zijn om af te wijken van de titel die de auteur in de oorspronkelijke taal voor zijn boek koos.

Dat was het geval bij Ivan Klíma's roman *Soudce z milosti* waarvoor ik na lang wikken en wegen de titel *Rechter tussen twee vuren* heb voorgesteld. Dat is geen vertaling van de oorspronkelijke titel, want die bleek onvertaalbaar in het Nederlands, zoals ik hieronder zal uitleggen. Vertalers in andere talen zijn blijkbaar tegen hetzelfde probleem aangelopen, want in het Engels heet de roman *Judge on Trial*, in het Duits *Richter in eigener Sache*, in het Urdu gewoon *De rechter* en in het Grieks *De beproeving* (of iets van die strekking).

Klíma begon aan de roman in de vroege jaren zeventig, de periode van strenge politieke repressie na de Praagse lente die door de communistische machthebbers met ‘normalisatie’ werd aangeduid. In eigen land had hij, net als veel andere Tsjechische schrijvers, een publicatieverbod, maar een Zwitserse uitgever bracht het boek in 1979 in Duitse vertaling uit onder de titel *Der Gnadenrichter*. Klíma's eigen titel, vrij vertaald *Daar stond een galgje in het veld* was door de uitgever als ‘onzinnig’ van de hand gewezen, wat niet zo gek is, want het gaat om een regel uit een (nogal luguber) Tsjechisch volksliedje dat voor buitenlandse lezers onbekend is. In Tsjechoslowakije heeft de tekst als samizdat-uitgave wel jarenlang onder die titel gecirculeerd.

Rechter uit genade / gunst / gratie

Ongeveer tien jaar na de voltooiing van deze eerste versie besloot Klíma de roman ingrijpend te herzien en het resultaat van die arbeid verscheen in 1986 in het Tsjechisch bij de Londense exil-uitgeverij Rozmluvy. Deze uitgave vormde ook het uitgangspunt voor vertalingen in andere talen. Ditmaal luidde de titel *Soudce z milosti*, waarschijnlijk geïnspireerd op die eerste Duitstalige uitgave, want ‘soudce’ betekent ‘rechter’, en ‘milost’ wordt in het Nederlands gedekt door ‘genade’, ‘gunst’ en ‘gratie’. Letterlijk staat er ‘rechter uit genade / gunst / gratie’. Welke van de drie je als vertaler kiest hangt af van de context. De context was in dit geval een boek van meer dan 500 pagina's, maar toen ik het uit had was het me duidelijk wat Klíma met de titel wilde zeggen: de hoofdpersoon, de systeemkritische rechter Adam Kindl, mag zijn functie voorlopig uitoefenen bij de gratie van een hogere macht, maar als hij in de

ogen van die macht een voet verkeerd zet, is hij zijn baan en maatschappelijke positie kwijt.

In het Nederlands levert dit een probleem op, want je kunt niet zeggen ‘rechter bij de gratie’ zonder verdere bepaling van wie die gratie afkomstig is. En dat laat Klíma’s titel nu juist in het midden. Dus hoewel ik de titel volledig begreep vond ik geen equivalenten vertaling zonder expliciet te maken wat in het Tsjechisch impliciet was gebleven. Verder klinken er naast de hoofdbetekenis nog andere, zelfs religieuze echo’s in de titel door die onmogelijk op een vergelijkbare manier in bondig Nederlands te vangen zijn. ‘Rechter uit genade’ was ook geen oplossing want te vaag en juist weer té religieus – bijna alsof het geen roman maar een theologisch tractaat betreft (de uitgever zag me aankomen).

Uiteindelijk besloot ik daarom de Tsjechische titel los te laten en in navolging van de andere vertalers een passende én pakkende Nederlandse titel te bedenken. Dat werd *Rechter tussen twee vuren* en de uitgever was het er meteen mee eens.